

ТІЛ БІЛІМІНЕ КІРІСПЕ

Тілдің мағынасы. 2-бөлім

2-тарау. Тілдің мағынасы

Кітап: Тіл біліміне кіріспе
Тарау: 2. Тілдің мағынасы
Дәріс: 6. Тілдің мағынасы. 2-бөлім

Біз алдыңғы дәрісімізде зат есім тіркесін сипаттаушы етістіктердің әралуан құрылымды дәлелдері өзге нақты етістіктермен бірігіп келетіні жайлы айтқан болатынбыз. Тақырыптық рөлдер етістік және оның зат есімді тіркес дәлелдері арасындағы семантикалық қарым-қатынасты сипаттайды. Кейбір тақырыптық рөлдер: агент, әрекетті орындаушы; іс-шараның субъектісі, алушысы; мақсаты; дереккөз; құрал және бастан кешіруші болып бөлінеді. Кейбір мағына ерекше шындық-шартты болып келетіні жайлы да айтқанбыз. Бұл сөйлеушінің сөздің тура мағынасын қалай қолданатынына байланысты. Мұны прагматика зерттейді. Мәтіндік мән лингвистикалық мағынаны түрлі жолмен толықтыру үшін қолданыла алады. Контекст лингвистикалық сипатта болуы мүмкін. Референция жағдайында көптеген есімдіктер контекске сүйенеді. Himself және themselves деген өздік есімдіктер ішкі антицеденттік жанама сөзді қажет етеді. Рефлексияланбайтын есімдік сияқты ол (ер адам), ол (әйел адам), оны (ер адам) және оны (әйел адам) сияқты сөздер басқа сөйлемде немесе дискурста бұрын-соңды болмаған антицедентті қажет етіп, контекст арқылы анықталуы мүмкін. Барлық тілдердің қатысушылары өзара қарым-қатынасқа түсу үшін әртүрлі ынтымақтастық принциптерін ұстанып отырады. Айтылатын сөздер шын жүректен шығуы керек. Адамның түсіндіруіне мүмкіндік беретін «мұқият болу» немесе «дискурстың талабынан айтқан сөзін асырмау» сынды ұғымдар бар. Мақсатты немесе ақылға сыйымсыз ұғымдардың біреуі немесе екіншісі бұзылған кезде пайда болатын тұжырымдардан шығатын қорытындылар импликатура деп аталады. Импликауралық шындық дискурстық ұсыныстардан туындайды.

Сөйлеу актілерінің теориясы адамдарға ұстанымдарды енгізу, ескертулер беру немесе үміттендіру сияқты әрекеттерді жасауда қолданылатын тілдік белгі іспеттес. «Мен Билл Смитті тағайындаймын» деген сөздерді қолданып, Билл Смитке қызметке баруға мүмкіндік беретін номинацияны орындауға болады. «Әрекетті» жасайтын етістіктер өнімді етістіктер деп аталады.

Мағынада сілтемеден бөлек мән де болуы қажет. Бұл тіл қолданушыларының шынайы әлемге қатысы жоқ көптеген сөздің мағынасын білетінімен айқындалады. Сондай-ақ of және by демеуліктері немесе will немесе may сияқты модальды етістіктер шынайы өмірдің қандай нысандарының қызметін атқарады, қандай сілтемеге тиісті болып келеді? Бұл өте маңызды сұрақ. Мағынаның мұндай қосымша элементтері мән деп аталады. Бұл – бұрын аталып өткен қосымша ұғым. Жалғызмүйіз, хоббит, Гарри Поттердің сияқты сөздердің мәні болғанымен, олардың шынайы өмірдегі нысандарға қатысты ешқандай сілтемесі жоқ. Керісінше, жалқы есімдер көбіне тек сілтемеге ие болып келеді. Клем Кадидлэхоппер сияқты есім белгілі бір тұлғаға, қатысты болуы мүмкін, алайда аз ғана лингвистикалық мағынаға ие.

Ежелгі Грекиядан шыққан философтар сөз мағынасының бөлігін аталмыш сөз қалыптастыратын ойдағы бейне деп топшылаған. Бұл жалғызмүйіз, хоббиттар, Гарри Поттер мәселесін түсінуге көмектеседі. Себебі бізде бұл нысандар жөнінде кітаптар мен фильмдерден нақты бейне қалыптасқан және бұл түсініктеме осы ұғымдардың сілтемесі ретінде қызмет атқара алады. Мысалы, very, if және every сөздері қандай бейне тудырады? Бұл сөздер мағынаға ие болғанымен, сұраққа жауап беру қиын. Оттегінің азоттан ерекшеленетін бейнесі қандай? Екеуі де түссіз газ, олардың иісі жоқ, бірақ, оларды біз мағынасы бойынша ажырата аламыз. Иттерді Йоркшир терьерлеріне және төбеттерге жатқызу жеткілікті, алайда оларды түлкі мен қасқыр қатарынан шығару үшін қандай менталды бейне болуы керек?

Сөз мағынасы менталды бейнеге сай келетіні туралы идея интуитивті тұрғыдан түсінікті болғанымен, бұл адамдардың мәндік мағыналарды білуі жөніндегі жалпы түсініктеме ретінде ақылға қонымсыз. Сөз мағынасының ешбір теориясы күні бүгінге дейін аяқталмағанымен, сөйлеушілердің әртүрлі сөздердің менталды мағыналық қатынасы жөнінде айтарлықтай білімге ие екенін білеміз, сондай-ақ, теория да бұл білімді есепке алуы қажет. Сөздер бір-бірімен семантикалық тұрғыда әртүрлі жолмен байланысады. Осы қарым-қатынасты сипаттайтын сөздер әдетте -пун морфемасымен аяқталады. Ең белгілі лексикалық байланыс – Эдвард Лир өлеңдерінде көрсетілген синонимдер мен антонимдер.

Синонимдер – кейбір немесе бүкіл контексте бірдей мағынаға ие сөздер немесе сөз тіркестері. Кейбір синонимдер сөздігі жүздеген нұсқаны ұсынады. Мысалы:

apathetic/phlegmatic/passive/sluggish/indifferent
pedigree/ancestry/genealogy/descent/lineage

Сан Диего жабайы хайуанаттар бағында орналасқан белгіде келесідей жазу бар:

Please do not annoy, torment, pester, plague, molest, worry, badger, harry, harass, heckle, persecute, irk, bullyrag, vex, disquiet, grate, beset, bother, tease, nettle, tantalize, or ruffle the animals.

Идеал синонимдер деген болмайды, демек, бірдей мағынаға ие екі сөз болмайды. Соған қарамастан, келесі екі сөйлем өте ұқсас мағынаға ие:

He's sitting on the sofa. / He's sitting on the couch.

Б.з. 1066 жылғы француз-нормандық шапқыншылығы кезінде көптеген латын тілінен шыққан француз сөздер ағылшын тіліне енді. Соның нәтижесінде ағылшын тілінде бірі ағылшын немесе неміс түбірінен және екіншісі латын түбірінен тұратын синонимдік жұптар бар. Мысалы:

Ағылшынша	Латынша
manly	virile
heal	recuperate
send	transmit
go down	descend

Мағыналары бір-біріне қарама-қарсы сөздер антонимдер деп аталады. Антонимдердің бірнеше түрі бар. Төмендегідей бір-бірін толықтыратын жұптары да бар:

alive/dead   present/absent   awake/asleep

Антонимдердің градиенттік жұптары да болады:

big/small   hot/cold   fast/slow   happy/sad

Градиенттік жұптардағы сын есімдер мағынасы өздері өзгертетін нысандармен байланысты. Сөздер абсолютті межеге ие емес. Мысалы, «кішкентай піл» «кішкентай тышқанға» қарағанда әлдеқайда үлкен. Сол сияқты, жоғары жылдамдық автокөлікке қарағанда ұшаққа қатысты қолданылғаны орынды. Градиенттік жұптар Піл тышқаннан үлкен дегеніміз Тышқан пілден кішкентай дегенді білдіреді деген қорытындыға алып келеді. Бірақ идиомалардан сақ болған жөн. Blood is thicker than water/Қан судан қоюырақ идиомасының мағынасы су (идиомадағы) қаннан гөрі сұйық екенін білдірмейді.

Градиенттік антонимдердің келесі сипаттамасы – олардың бір бөлігінің белгіленген, екіншісінің белгіленбеген болып келуі. Белгіленбеген мүшесі шырай сұрақтарында қолданылады. Біз әдетте «How low is it?» деп емес, «How high is the mountain?» деп сұраймыз. Ал жауап ретінде ирония және әзіл жағдайларынан басқа кезде «Ten thousand feet low» деп емес, «Ten thousand feet high» деп айтамыз. Осылайша «high» – high/low ұғымдарының белгіленбеген мүшесі. Сондай-ақ tall деген tall/short ұғымдарының белгіленбеген мүшесі болса, fast – fast/slow ұғымдарының белгіленген мүшесі және т.б. Қарама-қайшылықтың басқа түріне жататын жұптар мынадай:

give/receive   buy/sell   teacher/pupil

Ағылшын тілінде антонимдерді жасаудың бірнеше жолы бар. Un- префиксін жалғауға болады:

likely/unlikely   able/unable   fortunate/unfortunate

немесе non-префиксін жалғау арқылы:

entity/nonentity   conformist/nonconformist

немесе in- префиксін жалғау арқылы:

tolerant/intolerant   discreet/indiscreet   decent/indecent

Алайда бұл стратегиялардың кейде жағымсыз салдары болады.

Loosen and unloosen; flammable and inflammable; valuable and invaluable және т.б. жұптар антоним болып көрінгенімен, негізінде мағыналары бірдей немесе өте жақын.

Лексикалық қатынастың басқа түріне омонимдер, полисемия, гипоним жатады.

Bear and bare сөздері омонимдер болып саналады.

Омонимдер дегеніміз – мағыналары әртүрлі, бірақ, бірдей дыбысталатын және жазылуы әртүрлі бола алатын сөздер. Омографтардың жазылуы бірдей, бірақ, дыбысталуы әртүрлі сөздер. Мысалы, pussy сөзінің 'infected' және 'kitten' деген мағыналары бар, оларды омонимдер дегеннен гөрі гетеронимдер деп атаған дұрыс. Entre nous, the new gnu knew nu is a Greek letter сияқты мағынасыз сөйлемдер омонимдерге ұқсайтындықтан, бізді шатастыруы мүмкін.

Сөздің концептуалды немесе тарихи тұрғыдан байланысты бірнеше мағынасы болса, бұл сөздер көп мағыналы (полисемия) деп аталады. Мысалы, diamond сөзі қымбат әшекейді және бейсбол алаңын білдіріп, көп мағынаға ие болады. Ағылшын тіліндегі сөздердің басым бөлігі көп мағыналы және олар сөздікте әртүрлі мағыналары бойынша түрлі нұсқада беріледі. Сөйлеушілер red (қызыл), white (ақ) және blue (көк) сияқты сөздердің түстерді білдіретін сөздер екенін біледі. Дәл солай lion (арыстан), tiger (тигр), leopard (леопард) және lynx (сілеусін) сөздері мысық тектес жануарларды білдіретіні белгілі.

Гипонимдер – түс сияқты жалпы терминдер арасындағы байланысты білдіретін ұғым. Осылайша, қызыл – осы түстің гипонимі, арыстан – мысық тектес жануардың гипонимі немесе дәл осындай түстің гипонимі – қызыл, мысық тектес жануардың гипонимі – арыстан екенін көреміз.

Сөз мағынасын семантикалық сипаттамаларға бөліп қарастыру белгілі бір сөздердің басқа сөздермен қатынасын анықтауға мүмкіндік береді. Мысалы, антонимдердің негізгі қасиеті семантикалық сипаттамадан басқасының барлығын бөлетінінде. «Үлкен» және «қызыл» антоним бола алмайды, себебі, олардың ортақ семантикалық сипаттамалары аз. Екеуі де сын есім болғанымен, «үлкеннің» семантикалық сипаттамасы өлшем болса, «қызылдың» семантикалық сипаттамасы – түс. Семантикалық қасиеттер айқын көрінбейді. Олардың бар екені лингвистикалық дәлелдер арқылы расталуы тиіс. Сондай дәлелдердің бірі – барлығымыз жол беретін сөйлеу кезінде болатын қателіктер немесе «тіл ағаттығы».

Кейбір сөйлеушілер абайсызда айтқан тілдік алмасуларға мысал берілген:

Алдын ала ойластырылған тіркес
bridge of the nose

when my gums bled
he came too late
Mary was young
the lady with the Dachshund

Сөз жүзіндегі тіркес (қателік)
bridge of the neck

when my tongues bled
he came too early
Mary was early
the lady with the Volkswagen

Осы және басқа да каталогтарға бөлінген мыңдаған қате сөздің бұрыс алмасуы кездейсоқтық емес, олардың семантикалық сипаттамалары ортақ екенін көрсетеді:

Nose, neck, gums және tongues – «дене мүшелері» немесе «бас мүшелері». Young, early және late сөздері «уақыт» ұғымына байланысты. Dachshund және Volkswagen екеуі де «неміс» әрі «кішкентай» мағынасын білдіреді. Демек, түс және нәсіл, шығу тегі мен ұрпағы, қамтамасыз ету мен жалдамалы пәтер ұғымдарының ортақтасатын семантикалық сипаттамалары бар екені сөзсіз. Сөздің лингвистикалық мағынасын сипаттайтын семантикалық қасиеттер физикалық қасиеттер сияқты басқа да қасиеттермен шатастырылмауы тиіс. Ғалымдар судың сутегі мен оттегіден тұратынын білсе де, бұл білім сөз мағынасының бөлігі бола алмайды. Біз лимонад пен ваннада су болатынын білеміз. Алайда бізге «су» сөзінің мағынасын білу үшін осы сөзді қолданып, сөйлемді түсіну үшін алдында айтылған ұғымдарды білу қажет емес.

Ағылшыннан басқа тілдерде зат есімдер олардың семантикалық тобын анықтайтын классификаторлармен, грамматикалық морфемалармен бірге қолданылады. Суахили тілінде «human» зат есімі семантикалық сипатқа ие және жекеше түрде m-, көпше түрде wa- префикстері арқылы беріледі, мысалы: mtoto (child) және watoto (children). «Адами артефакт» сипатына ие зат есімдері де бар. Мысалы, bed, chair немесе knife жекеше түрде ki, ал көпше түрде vi префиксі арқылы жасалады. kiti (chair) және viti (chairs). Семантикалық сипаттамалардың синтаксистік және семантикалық әсерлері болуы мүмкін. Мысалы, зат есімде кездесетін анықтауыштар зат есімнің «саналатын» немесе «жалпы» екеніне тәуелді болуы мүмкін.

Саналатын зат есімдерді санап, көпше түрге айналдыруға болады. Мысалы: one potato, two potatoes. Олардың алдында белгісіздік артикль a, many potatoes мысалындағыдай сандық анықтауыш many тұруы мүмкін, бірақ *much potato деуге болмайды. Олар сондай-ақ анықтауыштармен бірге жүруі мүмкін.

Саналмайтын және көпше түрде қолданылмайтын rice, water and milk сияқты зат есімдер жалпылама зат есімдер деп аталады. Олардың алдында a немесе many қолданылмайды, олар much сандық анықтауышпен немесе мүлде анықтауышсыз айтылуы мүмкін.

Саналатын зат есім мен жалпылама зат есімнің айырмашылығы сөйлеушінің әртүрлі зат есімдермен қандай анықтауыштардың қолданылатынын білетінінде. Бұл сипаттама болмаған жағдайда біз айырмашылықтарды ажырата алмас едік. Әдетте саналатын және жалпылама зат есімдердің айырмашылығы дискретті нысандар мен біркелкі заттардың айырмашылығына сай болып келеді. Әртүрлі тілдер бірдей нысандарға алуан сипаттағы түсініктеме беретіндіктен, бұл айырмашылық адамдардың қабылдауына негізделген деп айту дұрыс болмайды. Мысалы, ағылшын тілінде hair, furniture және spaghetti сөздері жалпылама зат есімдер. Демек, біз Some hair is curly, Much furniture is poorly made, John loves spaghetti деп айтамыз.

Етістіктер қосымша ретінде қабылдай алатын тіркестердің саны мен түріне қарай ажыратылады. Етістікпен бірге жүретін әртүрлі зат есім тіркестері олардың аргументі болып келеді. Осылайша салт етістіктердің де бір аргументі болады: ол белгілі бір зат; сабақты етістіктің екі аргументі болады: тура және жанама толықтауыш. Етістік аргументінің құрылымы оның мағынасының бір бөлігі және сол етістіктің лексикалық жазбасына кіреді. Етістік сөйлемдегі аргументтер санын анықтап қана қоймайды, сонымен қатар, толықтауыш пен белгілі бір заттың семантикалық қасиетін де шектейді.

Мысалы, find және sleep етістіктері тірі субъектілерді талап етеді. Кеңінен тараған colorless green ideas sleep furiously мысалы семантикалық тұрғыдан мағынасыз. Себебі идея жанды емес. Етістік мағынасының компоненттері қажетті аргументтерді таңдауға қатысты болуы ықтимал. Мысалы, (1) және (3) етістіктер екі нысанды қабылдауы мүмкін, олар екі бағытты, ал (2) және (4) етістіктер олай жасай алмайды.

1. John threw/tossed/kicked/flung the boy the ball.
2. *John pushed/pulled/lifted/hailed the boy the ball.
3. Mary faxed/radioed/e-mailed/phoned Helen the news.
4. *Mary murmured/mumbled/muttered/shrieked Helen the news.

(2) сөйлемдегі етістіктердің барлығы іс-қимыл етістіктері болғанымен, олар іс-әрекет күшінің қолданылуына қарай ажыратылады: (1) жылдам бір әрекетті айтса, (2) күштің ұзақ қолданылуын меңзейді. Сондай-ақ (3) және (4) сөйлемдердегі етістіктердің барлығы – қарым-қатынас етістіктері болғанымен, олар хабарламаны жеткізу тәсілдері арқылы ажыратылады; (3) ішкі аппаратты іске қосса, (4) дауысты қолданады. Сонымен, өтпелі емес етістіктердің мағынасы «тура толықтауышты жанама толықтауышқа айналдыру» дегенді білдіреді. (1) доп балаға өтті. (3) сөйлемде жаңалық Хеленге жеткізілді. Give, write, send және throw салт етістіктерінің барлығы бұл қасиетке ие. Сабақтылық ашық көрсетілмесе де, жүзеге асуы мүмкін.

John baked Mary a cake мысалында торттың Джоннан Мэриға берілуі меңзеліп тұр.

Мағынаның аспектілері етістіктің аргументтерінде беріледі, сондай-ақ, түр мен мағына арасындағы бұл байланыс балаларға өз тілдерінің синтаксистік және семантикалық ережелерін игеруге көмектеседі.

Біз осыған дейін лексикалық және композициялық семантиканы қарастырдық. Шынайы жағдайлардағы соңғы түсініктерді сипаттадық. Егер сөйлем шынайы болуы үшін әлем қандай күйде болуы шарт екенін білсеңіз, сөйлемнің мағынасын білетін болғаныңыз. Қарым-қатынасқа түсу үшін тілдің тек тікелей мағынасын қолданбаймыз. Кейбір мағына қосымша-шынайы шартты болып келеді. Бұл мағына сөйлеушінің тікелей мағына мен дискурсты қолдануына байланысты пайда болады. Қосымша-шартты мағынаны зерттеу дискурс деп аталады.

Суретшілер 100% айқын емес сұлбаларды салатыны сияқты, тілді қолданушылар да 10% айқын емес сөйлемдермен жағдайды сипаттап жатады. Сондай-ақ суретшілер сахнаны суреттеу үшін эскиз бен абстрактілі суретті таңдауы мүмкін болса, сөйлеуші де жағдайды сипаттау үшін нақты сөйлем мен дискурсты таңдауы ықтимал. Контекст жете айқындамаған сөйлем

мағынасын мазмұн арқылы және сөйлеушінің жағдайы бойынша алынған мағыналы сөзбен толықтырады. Бұл сөздер дейктикалық деп аталады, олардың қатарына жіктеу есімдіктері (she, it, I), сілтеу есімдіктері (this, that), үстеулер (here, there, now, today), шылаулар (behind, before) және кейбір сөз тіркестері жатады (those towers over there).

Экрандағы сөйлемдердің екеуін де 2012 жылғы 11 желтоқсанда Венецияда Арнольд Шварценеггер айтты деп елестетіңіз.

1. a. Arnold Schwarzenegger really likes it in Venice. On December 11, 2012, there was a boat parade in the canals in Venice. On December 12, 2012, an art festival will be held. The art festival on December 12, 2012 will be extremely fun.

b. I really like it in Venice. Today, there was a boat parade in the canals here. Tomorrow an art festival will be held. It will be extremely fun.

(1a) және (1b) сөйлемдерінің айырмашылығы – (1a) айқын сөйлем болса, (1b) сөйлемнің мағынасын анықтау үшін дейктикалық терминдерге сүйенуіміз керек. Тілдің қолданылуы нақты болмағандықтан, (1b) толығымен табиғи көрінуі үшін осындай терминдерді қолданды деуге болады. Шындығына келгенде, бұл сіздер үшін (1a)-ға қарағанда әлдеқайда табиғи көрінуі мүмкін.

Есімдіктің сілтемесін анықтау үшін оның сілтемесі лексикалық тұрғыдан шектеулі болған жағдайда, біз бұл есімдік қолданылған контекске қарауымыз керек. Бұл процесс сілтеменің шешілуі деп аталады. Есімдіктің шешілуіне сай келетін контекстің екі түрі бар: лингвистикалық және жағдаяттық. Лингвистикалық контекст – есімдікке дейін немесе есімдікпен бірге дискурста айтылғанның барлығы. Жағдаяттық мәнмәтін – тілдік емес дүние. Жағдаяттық мәнмәтін ишара формасында қабылданады, мысалы, бір нәрсені меңзеу немесе бас изеу келесідей сөйлемдер арқылы беріледі:

He went that way! немесе Who IS that masked man?

Дәл сол сияқты «келесі апта» тіркесі «бүгін» немес «ай» ұғымдарынан өзгеше сілтемеге ие.

Лингвистикалық мәнмәтін арқылы есімдік ойын анықтаудың екі түрлі жолы бар. Біріншісі – сөйлемнің ішкі мағынасы, екіншісі – сыртқы мағына. Біз өздік есімдіктерді талқылау арқылы бірінші жолды көрсетеміз.

Өздік есімдіктер – референциясын лингвистикалық мәнмәтін арқылы, анығын айтқанда, ішкі сөйлемнің лингвистикалық контексті арқылы алуы тиіс есімдік. Басқаша айтқанда, бұл сөйлемде референция бере алатын басқа зат есім тіркесінің – антецеденттің болуын қажет етеді. Ағылшын тілінде өздік есімдіктер himself немесе themselves мысалдарында көрсетілгендей, -self немесе -selves жалғауларымен аяқталады. (2a) өздік есімдіктің сөйлемде антецедент қажет ететінін көрсетеді. (2b) өздік есімдік жақ, жыныстық белгімен, антецеденттер санымен сәйкес келуі керек екенін көрсетеді.

2. a. *Herself left.

b. *John wrote himself a letter.

Есімдіктер – сөйлем айтылған мәнмәтіннің осы сөйлемнің мағынасын дұрыстауға көмектесетініне айқын мысал. Контекст мағынаға қатысты басқа да рөлге ие болуы мүмкін: ол сөйлемнің мағынасын толықтыра алады. Осы дәрістің басында берілген сұлбаны қосымша бөлшектермен толықтырғаны сияқты, тілді қолданушы ретінде мағынаны да толықтыра аласыз. Сұлбаны дұрыс және бұрыс түрде толықтыру жолдары бар. Мысалы, Рембрандт өз сұлбасында сэндвичті бейнелемеген болуы керек. Дәл сол сияқты мағынаны да толықтырудың дұрыс және бұрыс жолдары бар. Төмендегі мысалды қарастырып көрелік:

3. Dad: Very nice girl. What do you think, Hon?

Mom: The turkey sure was moist.

Семантикалық тұрғыдан (3) сөйлем өте қарапайым. Дұрыс семантикалық теория арқылы біз ата-аналардың сөйлемдерінің тікелей мағынасын айқындай аламыз. Бұл семантикалық

теорияны қолдану арқылы әкесі анасынан whether she thinks the girl is nice деп сұрағанын, ал анасының the turkey was moist деп жауап қатқанын анықтаймыз. Әлбетте, бұл – қосымшашынайы-шартты мағынаны білдіретін қорытынды. Осыған сәйкес girl өз сілтемесін Toni жайындағы алдыңғы айтылымнан алатыны, сондай-ақ, turkey сөзінің алдында айқындаушы артикльдің қолданылуы арқылы бұл сөздің сөйлеушілерге таныс екені белгілі болды. Бірақ (3) сөйлемдегі атрибутта бұдан басқа мағына да бар. Көптеген контекст бойынша, әкесі және баласы анасының Тониды ұнатпайтынын айтқанына қарай аңғарады. Мұны дұрыс десек, ананың жауабы фотодан гөрі сұлбаға ұқсайды. Анасының бұл риторикалық сұраққа берілген ең тікелей жауабы келесідей болмақ: «I do not like Toni». Бірақ мұны қабылдамас бұрын анасы импликациялауды таңдайды. Импликатура дегеніміз – сұлбаның фотоға сәйкес келетінін бекіту.

Кез келген нәрсені фотоға түсіру, сұлбасын сызу үшін қаншама себеп табылатыны секілді, белгілі бір нәрсені қабылдаудан бұрын импликациялау үшін де себептер табылатыны анық. Мысалдағы ана Мисс Маннерстің ізбасары болуы мүмкін, бұл жағдайда ол жақсы ана болу үшін келген қонақтың намысына тимеуі керек екенін жақсы біледі. Егер мысалдағы әке мұны білген болса, ананың айтқан The turkey sure was moist деген сөзінен қорытынды шығарар еді. Сөйлем осы жағдайда орынсыз болғанымен, анасы Тониды ұнатпайтынын тікелей айтпайды, өйткені, ол тым сыпайы.

Прагматикалық ережелердің қалыптасуына көрнекті британ философы Х. Пол Грайстың еңбектерінде ықпал етті. Ол әңгіме барысында кездесетін импликатураны қалай қабылдауды білген кезде не білетінімізді суреттеуге тырысты. Ғалым тілді қолданушылар импликатураға сенім арта алады, себебі, олар импликатуралық принциптерге бағынады деген қорытындыға келді. Грайс бұл принциптерді дискурстың «постулаттары» деп атады және оларды қосымшашынайы-шартты мағынасын оқыту үшін прагматиканың негізі ретінде қолданды. Біз олардың әрқайсысына мысал келтіріп, атап шығатын боламыз.

Сапа постулаты: Шындық

- Дұрыс емес деп санайтыныңызды айтпаңыз.
- Жеткілікті дәлелім жоқ деп айтпаңыз.

Мөлшер постулаты: ақпарат

- Қазіргі алмасу мақсатына сәйкес ақпараттық сипатта жеткізіңіз.
- Талап етілген мөлшерден тыс ақпарат қоспаңыз.

Қарым-қатынас постулаты: релеванттық.

- Релевантты болыңыз.

Әдеп постулаты: айқындық.

- Сөзіңіздің анық болуын қадағалаңыз.
- Екіұштылықтан сақтаныңыз.
- Артық сөзден аулақ болыңыз.
- Мұқият болуды ұмытпаңыз.

Бұл – қабылданған ереже емес, ол тек сөйлеу кезінде импликатураны қолдану үшін тілді қолданушылардың қоғамдастығы ұстанатын стратегияның бөлігі. I am sorry that the team lost сөйлемінде релеванттық қағидасының басқа нәтижесі көрінуі мүмкін. Бұл сөйлем релевантты болуы үшін, қағидаға бағынуы үшін «the team lost» тіркесі шындыққа сай болуы тиіс. Әйтпесе бұлай айтудың қажеті қанша? Айтылатын ұғымдар болатын жағдайға сай болуы тиіс сөйлемдердің алғышарттары болады. Have you stopped hugging your border collie? сұрағының негізгі алғышарты сіздің Коллиді құшақтағаныңыз болса, The river Avon runs through Stratford сөйлемі өзен мен қаланың бар екенін білдіреді.

Сөйлеу кезінде алғышарттарға мән берілмеген жағдайда, түсініспеушілік орын алады. «Take some more tea» не «Have another beer» сөйлемдері бұл уақыттан бұрын шай мен сыра ішілгенін ұғындырады.

Болымсыздық кезінде презумпция сақталады. Релеванттылық қағидасына сай келу үшін I am NOT sorry that the team lost сөйлемінің алдында топтың жеңіліп қалғандығы туралы ақпарат болуы шарт. Сол сияқты есерсоқ Мэд Хэттер Do not take some more tea деуі үшін оның

олай айтуына дейін шай ішілуі немесе оның солай деп айтуының алғышарты болуы керек. Презумпцияның импликатурадан айырмашылығы бар. Оны алып тастау үшін *oh, the team didn't lose after all* сөйлемін *I am sorry that the team lost* сөйлемімен алмастырып, осылайша Грайс қағидасын жоққа шығару қажет болады. Ал импликатураны алып тастаған кезде мұндай жағдайлар болмайды.

Презумпцияның импликациядан айырмашылығы оны бірігу қағидасын ұстанатын сөйлеушілердің еш мүлтіксіз қабылдауымен байланысты. Импликациядан тағы бір ерекшелігі – болымсыз сөйлем жағдайында презумпция еш өзгермейді. Тағы бір айта кетер жайт, Джон Джимді өлтірді (*Jon killed Jim*) сөйлемі Джимнің өлгенін білдірсе (*Jim died*), *Jon did not kill Jim*, яғни, «Джон Джимді өлтірген жоқ» сөйлемінде мұндай импликация жоқ.

Тілдің атқаратын қызметі сан түрлі: тілді белгілі бір іс-әрекет атқарғанда, уәде бергенде, ескертпе жасағанда, заттарға атау бергенде, құттықтауларда, міндеттемелер алғанда және т.б. сан түрлі жағдайда қолданып жатамыз. Тілдің функционалдық теориясы соның бәрін түсіндіріп, әрекеттердің қалайша іске асатынын сипаттайды. Мысалы, «Бөлмеде ит бар екенін ескертіп жатырмын» деген сөйлемде жай ғана бірнәрсені айтып қоймай, оны ЕСКЕРТІП жатқанына аса қатты екіпін берілуде. «Сөз беру», «бәстесу», «ескерту» және т.б. етістіктер перформативті етістіктер деп аталады. Жоғарыда көрсетілген етістіктерді сөйлемде қолдану сөйлемнің негізгі мағынасын айқындай түсіп, негізгі ойды дәл жеткізуге септігін тигізеді.